

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

O'ZBEK ADABIY TILI ME'YORLARI

Suyunova Moxidil Quqon qizi

*Nizomiy nomidagi O'zMPU "Xorijiy til va adabiyoti: ingliz tili"
yo'nalishi 1- bosqich talabasi*

Qubonova Oysha Beknazarovna

O'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti (PhD)

ANNOTATSIYA: *Ushbu maqolada o'zbek adabiy tilining me'yorlari, ularning turlari va shakllanish jarayoni yoritilgan. Fonetik, leksik, grammatik, orfografik va uslubiy me'yorlarning til tizimidagi o'rni va ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, adabiy til me'yorlarining jamiyatdagi muloqot madaniyatini rivojlantirishdagi roli ko'rsatib berilgan.*

Kalit so'zlar: *Adabiy til, til me'yorlari, fonetik me'yor, grammatik me'yor, leksik me'yor, orfografik me'yor, uslubiy me'yor, nutq madaniyati, til rivoji, o'zbek tili.*

АННОТАЦИЯ: *данной статье рассматриваются нормы узбекского литературного языка, их виды и процесс формирования. Анализируются фонетические, лексические, грамматические, орфографические и стилистические нормы, а также их роль в системе языка. Особое внимание уделяется значению литературных норм в развитии культуры общения в обществе.*

Ключевые слова: *Литературный язык, языковые нормы, фонетические нормы, грамматические нормы, лексические нормы, орфографические нормы, стилистические нормы, культура речи, развитие языка, узбекский язык.*

ANNOTATION: *This article discusses the norms of the Uzbek literary language, their types, and their formation process. It analyzes phonetic, lexical, grammatical, orthographic, and stylistic norms and their role in the language system. Special attention is given to the importance of literary standards in developing communication culture in society.*

Keywords: *Literary language, language norms, phonetic norms, grammatical norms, lexical norms, orthographic norms, stylistic norms, speech culture, language development, Uzbek language.*

O'zbek tili – millatning madaniy merosi, xalqning fikr va tuyg'ularini ifodalash vositasi hisoblanadi. Adabiy til – bu tilning norma va me'yorlariga moslashgan, yozma va og'zaki nutqda yagona tizim sifatida shakllangan holatidir. Adabiy til me'yorlari milliy tilning rivojlanishi, uning boyligi va aniqligini ta'minlaydi. Adabiy til me'yorlari – bu lug'aviy, grammatik, fonetik, ortografik, uslubiy va stilistik normalar majmuasi bo'lib, ular tilning to'g'ri va uyg'un ishlatilishini kafolatlaydi. Bu maqolada O'zbek adabiy tilining me'yorlari va ularning shakllanish jarayoni, tilda saqlanishi va rivojlanishi masalalari ko'rib chiqiladi. O'zbek adabiy tilining shakllanishi: O'zbek adabiy tili tarixi uzun va murakkab yo'lni bosib o'tgan. Bu jarayon asosan:

Fonetik shakllanish – tovushlarning o'zaro uyg'unligi, talaffuz me'yorlari;

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

Lug‘aviy rivojlanish – so‘z boyligi, sinonimlar, antonimlar, frazeologizmlar;
Grammatik tizim – so‘z turkumlari, gap tuzilishi, fe‘l va otlarning qo‘llanilishi;

Uslubiy me‘yorlar – adabiy tilning og‘zaki va yozma nutqda ishlatilishiga oid qoidalar.

Adabiy til asosan turli hududiy lahjalardan farqlanadi, ammo ular yagona norma asosida birlashtiriladi. Masalan, Samarqand va Buxoro lahjalari fonetik jihatdan farqlansa -da, yozma adabiy tilda ular yagona shaklda qabul qilinadi.

Fonetik me‘yorlar: Fonetik me‘yorlar – tovushlarning talaffuzi va ularning bir-biri bilan uyg‘un ishlatilishini belgilaydi. O‘zbek adabiy tilida fonetik me‘yorlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Undosh va unli tovushlarning talaffuzi: masalan, “o‘zlik” so‘zidagi “‘” belgilanishi fonetik me‘yor;

Urg‘u qo‘yish qoidalari: har bir so‘zning urg‘usi faqat bir joyga tushadi;

So‘zlarni birlashtirishdagi tovush uyg‘unligi: so‘zlar orasidagi tovushlarning silliq birlashishi.

Fonetik me‘yorlarga rioya qilmaslik nutqni tushunishni qiyinlashtiradi va adabiy tilning aniqligini kamaytiradi.

Orfografik me‘yorlar

Orfografik me‘yorlar – so‘zlarning yozilish qoidalari bilan bog‘liq. Ular:

So‘zning to‘g‘ri yozilishi: masalan, “dasturxon” emas, “dasturxon”;

Bo‘g‘inlarni ajratish: “ta‘lim-tarbiya” kabi; Harflarning ishlatilishi: ch, sh, g‘ kabi harflar fonetik talaffuzga mos yoziladi. Orfografik me‘yorlar adabiy tilni bir xilda saqlash, yozma matnни tushunarli qilish uchun muhimdir.

Grammatik me‘yorlar: Grammatik me‘yorlar – bu so‘zlarning gap ichida to‘g‘ri ishlatilishini belgilaydi. O‘zbek tilida grammatik me‘yorlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi: So‘z turkumlari: ot, fe‘l, sifat, olmosh, ravish va boshqalar; Fe‘l shakllari: fe‘llarning zamon, shaxs, kiprik va holatiga qarab qo‘llanilishi; Gap tuzilishi: sub‘ekt-predikat va qo‘shimchalar tartibi; Sintaksis: murakkab gaplar, aloqalar va bog‘lanish qoidalari. Grammatik me‘yorlar nutqni mantiqan to‘g‘ri va ravon qilishga xizmat qiladi.

Lug‘aviy me‘yorlar: Lug‘aviy me‘yorlar – so‘zlarning ma‘no va ishlatilish doirasini belgilaydi. Ular quyidagilarni qamrab oladi: Sinonim va antonimlar: so‘zlarning o‘xshash va qarama-qarshi ma‘nolari; Frazeologizmlar: o‘zbek adabiy tilining boy va rang-barang ifodalari; So‘zlarning kontekstga mosligi: masalan, rasmiy matnda “yozmoq” so‘zi, she‘riy matnda esa “bitmoq” ishlatiladi. Lug‘aviy me‘yorlar nutqni boy va aniq qiladi, tushunishni osonlashtiradi.

Uslubiy me‘yorlar: Uslubiy me‘yorlar – adabiy tilning turli janrlarda ishlatilish qoidalari. Masalan:

Rasmiy-uslub: ma‘muriy xatlar, hujjatlar, rasmiy nutq; Badiiy-uslub: she‘r, hikoya, roman; Ilmiy-uslub: maqola, dissertatsiya, ilmiy tadqiqot. Uslubiy me‘yorlarga rioya qilmaslik matnning maqsadini yo‘qotadi va noto‘g‘ri talqin qilinishiga olib keladi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

Adabiy til me’yorlarining saqlanishi: Adabiy tilning me’yorlari quyidagi yo‘llar bilan saqlanadi: Maktab va oliy ta’lim – til qoidalari o‘qitiladi; OAV va matbuot – matnlar bir xilda yoziladi; Adabiyot va kino – adabiy tilni targ‘ib qiladi; Rasmiy normativ hujjatlar – lug‘at va grammatik qo‘llanmalar. Me’yorlarni buzish tilning shakllanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi va xalq tilining aniqligini kamaytiradi. O‘zbek adabiy til me’yorlari milliy tilning boyligi, ravonligi va tushunarligini ta’minlaydi. Fonetik, orfografik, grammatik, lug‘aviy va uslubiy me’yorlarga rioya qilish nutqni aniq va tushunarli qiladi. Shu bilan birga, tilni rivojlantirish va uning yangilanishini saqlash – har bir kishining vazifasidir. Adabiy tilni o‘rganish va me’yorlariga rioya qilish, nafaqat ilmiy yoki badiiy ishlar uchun, balki kundalik muloqotda ham muhim ahamiyatga ega. O‘zbek tili – turkiy tillar oilasiga mansub eng qadimiy va boy tillardan biri hisoblanadi. Har bir millatning tili uning madaniyati, tarixi va ma’naviy qadriyatlarini o‘zida aks ettiradi. Shu jihatdan o‘zbek tili ham xalqimizning bebaho boyligi sanaladi. Tilning adabiy shakli esa uning tartibga solingan, umumxalq uchun majburiy bo‘lgan me’yoriy ko‘rinishidir. Adabiy til me’yorlari tilning fonetik, leksik, grammatik, orfografik va uslubiy jihatlariga oid umumiy qoidalaridir. Ushbu me’yorlar nutqning aniq, ravon, tushunarli va mantiqan to‘g‘ri bo‘lishini ta’minlaydi. Adabiy til me’yorlari jamiyatdagi madaniy muloqotni rivojlantiradi va tilning barqarorligini saqlaydi.

O‘zbek adabiy tilining shakllanishi: O‘zbek adabiy tilining shakllanishi uzoq tarixiy jarayonni o‘z ichiga oladi. Uning ildizlari qadimgi turkiy davrlarga borib taqaladi. Qadimgi turkiy davrda O‘rxun-Enasoy bitiklari va Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asari tilning dastlabki shakllarini ko‘rsatadi. Keyinchalik Chig‘atoy davrida o‘zbek adabiy tili yanada rivojlandi. Alisher Navoiy ijodi o‘zbek adabiy tilining shakllanishida eng muhim bosqich hisoblanadi. U o‘z asarlari orqali o‘zbek tilini yuksak badiiy va ilmiy til darajasiga ko‘tardi. “Xamsa”, “Lison ut-tayr” kabi asarlar adabiy til me’yorlarini mustahkamladi. XX asrda esa o‘zbek adabiy tili xalq tiliga yaqinlashdi, sodda va tushunarli shaklga keldi. Mustaqillikdan keyin esa til davlat tili sifatida yanada rivojlandi va yangi terminlar bilan boyidi.

Adabiy til me’yorlari haqida umumiy tushuncha Adabiy til me’yorlari – bu jamiyat tomonidan qabul qilingan va majburiy hisoblangan til qoidalari majmuasidir. Ular tilning to‘g‘ri ishlatilishini ta’minlaydi.

Adabiy til me’yorlari quyidagi vazifalarni bajaradi: Nutqni to‘g‘ri shakllantiradi; Muloqotni tushunarli qiladi; Tilni bir xilda saqlaydi; Uslubiy uylg‘unlikni ta’minlaydi; Me’yorlar buzilganda nutqning sifati pasayadi va tushunmovchiliklar yuzaga keladi.

Fonetik me’yorlar: Fonetik me’yorlar tovushlarning to‘g‘ri talaffuz qilinishini belgilaydi. O‘zbek adabiy tilida har bir so‘z aniq va ravon talaffuz qilinishi kerak.

Fonetik me’yorlarga ko‘ra: unli va undosh tovushlar aniq aytiladi. urg‘u to‘g‘ri qo‘yiladi: tovushlar tushib qolmaydi yoki orttirilmaydi. Masalan, so‘zlar adabiy talaffuzga mos aytilishi kerak. Bu nutqning musiqiyliigi va tushunarligini oshiradi.

Orfografik me’yorlar: Orfografik me’yorlar so‘zlarning to‘g‘ri yozilish qoidalarini belgilaydi. Yozma nutqning asosini imlo tashkil qiladi. Bu me’yorlarga quyidagilar kiradi:

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

soʻzlarni toʻgʻri yozish; qoʻshma soʻzlarni qoidaga muvofiq yozish; tinish belgilarini toʻgʻri qoʻyish. Masalan, “dasturxon” soʻzi toʻgʻri yozilish hisoblanadi, “dasturxon” esa notoʻgʻri shakldir.

Grammatik meʼyorlar: Grammatik meʼyorlar soʻzlarning gap ichida toʻgʻri joylashuvi va shakllanishini belgilaydi. Ular tilning asosiy tizimini tashkil etadi. Oʻzbek tilida gap odatda ega, toʻldiruvchi va kesimdan iborat boʻladi. Soʻz turkumlari ham grammatik meʼyorlarga boʻysunadi: ot, feʼl, sifat, ravish va boshqalar. Feʼllar zamonlarga koʻra oʻzgaradi: oʻtgan, hozirgi va kelasi zamon shakllari mavjud. Grammatik meʼyorlar nutqni mantiqan toʻgʻri qiladi.

Leksik meʼyorlar: Leksik meʼyorlar soʻzlarning maʼnosi va toʻgʻri ishlatilishini belgilaydi. Har bir soʻz oʻz oʻrnida ishlatilishi kerak. Til boyligini sinonimlar, antonimlar va frazeologizmlar oshiradi. Masalan: chiroyli – goʻzal – zebo, katta – kichik, “koʻngli togʻdek boʻldi”. Leksik meʼyorlar nutqning boy va taʼsirli boʻlishini taʼminlaydi.

Uslubiy meʼyorlar: Oʻzbek tilida bir nechta uslub mavjud: ilmiy, rasmiy, badiiy va soʻzlashuv uslubi. Ilmiy uslub aniq va mantiqiy boʻlib, atamalar koʻp ishlatiladi. Rasmiy uslub hujjatlar tilidir va qisqa hamda aniq boʻladi. Badiiy uslub esa obrazli va ifodali boʻlib, adabiyotda qoʻllaniladi. Soʻzlashuv uslubi esa kundalik muloqotda ishlatiladi. Adabiy til va lahjalar: Oʻzbek tilida bir nechta lahjalar mavjud: qarluq, qipchoq va oʻgʻuz lahjalari. Adabiy til esa shu lahjalarning umumiy, meʼyorlashtirilgan shaklidir. Adabiy til barcha hududlar uchun bir xil boʻlib, muloqotda tushunmovchiliklarni bartaraf etadi. Adabiy til meʼyorlarini saqlash: Adabiy til meʼyorlari taʼlim tizimi, ommaviy axborot vositalari va rasmiy hujjatlar orqali saqlanadi. Maktab va universitetlarda til qoidalari oʻrgatiladi. Gazeta, televideniye va internet platformalarida adabiy til qoʻllaniladi. Lugʻatlar va grammatik qoʻllanmalar esa meʼyorlarni belgilab beradi. Zamonaviy rivojlanish: Bugungi kunda oʻzbek tili yangi soʻzlar bilan boyimoqda. Internet va texnologiyalar rivojlanishi natijasida yangi atamalar kirib kelmoqda. Masalan: onlayn, platforma, bloger, startap kabi soʻzlar tilga singib bormoqda. Bu esa tilning zamonaviylashuvini koʻrsatadi. Oʻzbek adabiy til meʼyorlari tilning toʻgʻri, aniq va tushunarli boʻlishini taʼminlaydi. Fonetik, grammatik, leksik, orfografik va uslubiy meʼyorlar tilning asosiy tayanchidir. Til meʼyorlariga rioya qilish har bir insonning madaniy darajasini koʻrsatadi. Adabiy tilni toʻgʻri ishlatish jamiyatning til madaniyatini yuksaltiradi va milliy birlikni mustahkamlaydi.

Xulosa: Oʻzbek adabiy tili millatning madaniy, maʼnaviy va tarixiy taraqqiyotini aks ettiruvchi eng muhim vositalardan biridir. Til – bu nafaqat muloqot vositasi, balki xalqning tafakkuri, dunyoqarashi va ruhiy olamini ifodalovchi katta ijtimoiy hodisadir. Shu sababli adabiy til va uning meʼyorlarini oʻrganish, saqlash hamda rivojlantirish har bir jamiyat aʼzosi uchun muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Adabiy til meʼyorlari tilning barqarorligini taʼminlovchi asosiy omildir. Fonetik, leksik, grammatik, orfografik va uslubiy meʼyorlar tilning turli darajalarini tartibga soladi va uning yagona tizim sifatida ishlashini taʼminlaydi. Ushbu meʼyorlar mavjud boʻlmasa, til tartibsizlashadi, muloqot jarayonida tushunmovchiliklar koʻpayadi va tilning umumiy madaniy darajasi pasayadi. Fonetik

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

me’yorlar nutqning to‘g‘ri talaffuz qilinishini ta’minlab, so‘zlarning aniq va ravon aytilishiga yordam beradi. Bu esa tinglovchining nutqni oson tushunishiga xizmat qiladi. Orfografik me’yorlar esa yozma nutqning asosini tashkil etib, so‘zlarning bir xil va to‘g‘ri yozilishini ta’minlaydi. Bu ilmiy, rasmiy va badiiy matnlarning sifatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Zamonaviy davrda globalizatsiya va axborot texnologiyalarining rivojlanishi natijasida o‘zbek tiliga yangi so‘zlar va terminlar kirib kelmoqda. Bu jarayon tilning boyishiga xizmat qiladi, biroq shu bilan birga adabiy me’yorlarni saqlash zaruratini ham kuchaytiradi. Chunki har qanday yangi so‘z yoki atama adabiy til me’yorlariga mos ravishda qabul qilinishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmedov S. Nutq madaniyati asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2015.
2. Begmatov E. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan, 2006.
3. G‘ulomov A. O‘zbek tilining grammatikasi. – Toshkent: Fan, 1976.
4. Hojiyev A. O‘zbek tili imlo lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2013.
5. Jo‘rayev N. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
6. Madvaliyev A. Hozirgi o‘zbek adabiy tili leksikologiyasi. – Toshkent: Fan, 2008.
7. Mahmudov N. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: Fan, 2010.

